

مقالات (۱۵۳)

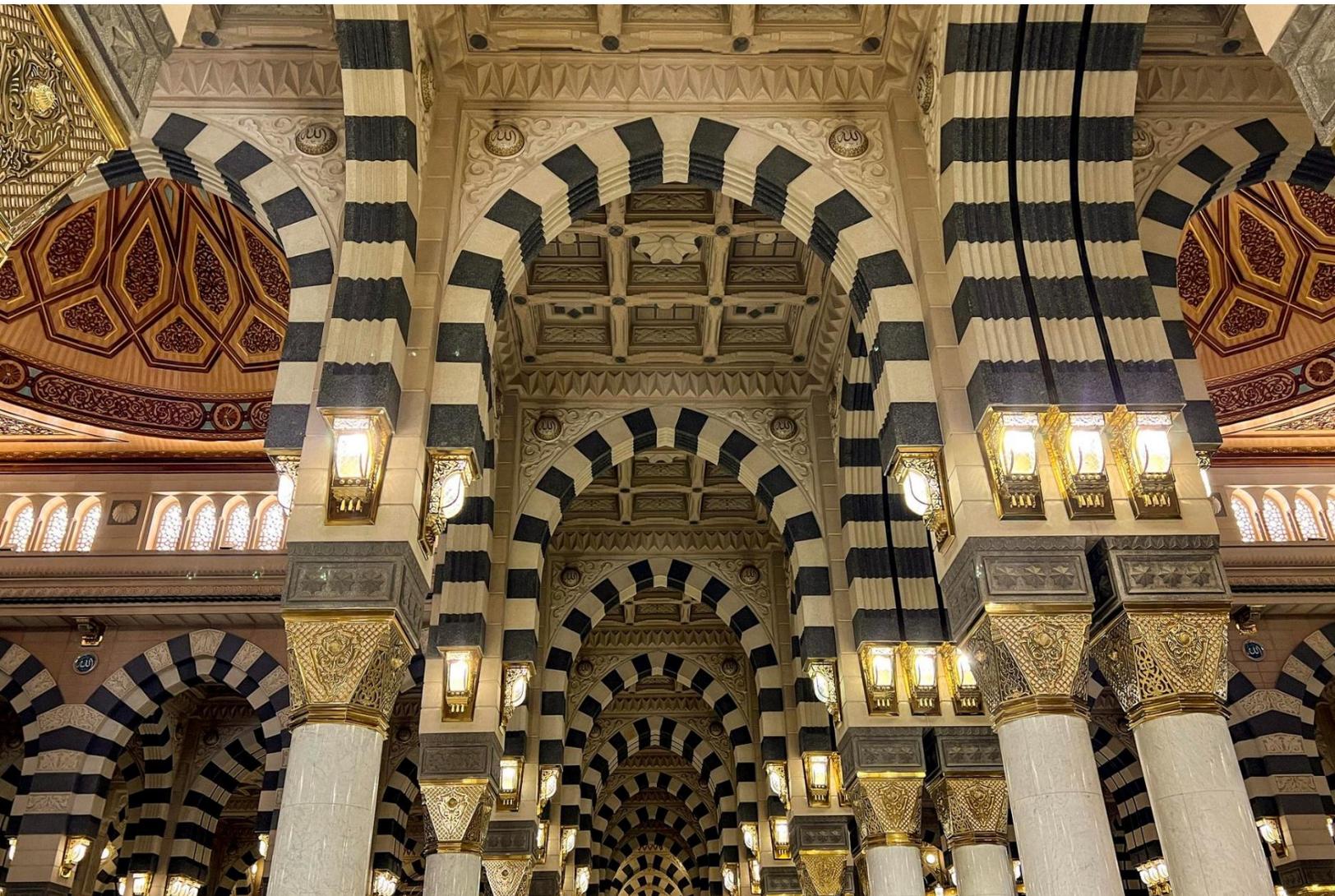

مرکز مطالعات متین

MatinStudies.com

محرک‌های دل به سوی تقوای الهی

دکتر سلطان العُمیری

محرک‌های دل به سوی تقوای الهی |

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

محرك‌های دل به سوی تقوای الهی

هر آنچه در تعریف تقوا گفته شده، حقیقت آن را انجام اوامر و ترک نواهی از روی خشیت و وقایه و پیش‌گیری می‌داند و این با رعایت اصل معنای تقوا در لغت عرب است. اما این بدان معنا نیست که تقوای خداوند منحصر در این محرک باشد، چرا که مسلمان برای معانی متعددی از او پروا می‌کند.

پژوهشگری که گفته‌های علما درباره مفهوم تقوا را مطالعه می‌کند، باید متوجه این معانی باشد که مسلمان در تقوای خویش تنها به طلب ثواب و ترس از مجازات توجه ندارد، بلکه همراه با آن به محبت الله تعالی و تعظیم و اجلال او و خوف و امید به او نیز توجه دارد.

محرك‌های دل به سوی تقوای الهی |

الله تعالی به خاطر کمال و جلال و جبروتش شایسته آن است که از او تقوا پیشه شود و پرستش گردد. او سزاوار آن است که تمام خاکساری و خضوع تنها برای او باشد و بازگشت و انابه به شکل کامل به سوی او صورت گیرد؛ چنان که به سبب ثواب و عقابی که وعده داده است نیز شایسته خشیت و تقوا است.

قرآن در این کلام الله متعال، توجه ما را به همین معنا جلب کرده است: **هُوَ أَهْلُ التَّقْوَى وَأَهْلُ الْمَغْفِرَةِ** [مدثر: ۵۶] (او سزاوار آن است که از [عذاب] او پرهیز شود و [تنها] او سزاوار [آن] است که [گناهان را] بیامرزد). مقصود آیه این است که الله تعالی به سبب دارا بودن صفات کبریا و عظمت و قدرت فراوان و درهم کوبنده و توان قهرآمیز، و چون شایسته بزرگداشت و گرامی داشت است، سزاوار است که بندگان در دل‌های خود، خشیت و هیبت او را داشته باشند و او را بزرگ و باشکوه بدانند. در برخی آثار آمده است: «اگر بهشت و دوزخی هم نمی‌آفریدم، آیا شایسته پرستش نبودم؟!»^۱

---

^۱ سفارینی آن را در لوامع الأنوار البهية (۲/۲۰۱) نقل کرده است.

محرك‌های دل به سوی تقوای الهی |

از مهم‌ترین مواردی که شایسته است شخص مسلمان درباره مفهوم تقوا بیاموزد، این است که محرك‌هایی که مسلمان را به التزام به تقوای الله سوق می‌دهند و این معنا را در قلب او استوار می‌کنند، بسیارند و مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از:

محرك اول: محبت الله تعالی؛ مسلمان از الله اطاعت می‌کند و به انجام آنچه او دوست دارد و ترک آنچه نمی‌پسندد پایبند است، زیرا خداوند را دوست دارد و قلبش به او وابسته است. محبت از بزرگترین محرك‌های دل‌ها به سوی اعمال و بلکه ریشه هر حرکتی در هستی است. ابن تیمیه می‌گوید: «ریشه هر فعل و حرکتی در جهان، از محبت و اراده است؛ پس محبت ریشه و آغازگر هر فعلی است. همان‌گونه که بغض و کراهت، مانع و بازدارنده هر آن چیزی است که به سبب آن [یعنی به سبب محبت] شکل گرفته، پس کینه ریشه هر ترک است، البته اگر ترک را امری وجودی تفسیر کنیم، چنان‌که بیشتر صاحب‌نظران چنین تفسیر می‌کنند... بنابراین محبت و اراده ریشه پیدایش بغض و کراهت و عامل اصلی در زوال امر ناپسند و مکروه هستند؛ چرا که هیچ

محرك‌های دل به سوی تقوای الهی |

بغضی پدید نمی‌آید مگر به خاطر محبتی، و هیچ امر ناپسندی از بین نمی‌رود مگر به خاطر محبتی [دیگر]. بنابراین، محبت ریشه هر امر موجود و ریشه دفع هر آن چیزی است که می‌خواهد موجود شود؛ و دفع آنچه طلب وجود می‌کند، خود امری موجود است، اما مانع از وجود ضد خویش می‌شود. پس محبت ریشه هر موجودی است، از امر ناپسند و مانع گرفته تا لوازم آن‌ها^۱.

انگیزه‌های محبت الله در قلب مسلمان نیز دلایل بسیاری دارد، از جمله:

فطرت: الله تعالی انسان‌ها را بر امور بسیاری سرشته است که از بزرگترین آن‌ها، فطرت محبت و دلبستگی به اوست. هر انسانی بر حب الله تعالی سرشته شده است و بنده برای ایجاد این محبت در قلب خود، نیازی به انگیزه‌های بیرونی ندارد؛ زیرا قلب بنده به‌گونه‌ای آفریده شده که اقتضا می‌کند الله تعالی محبوب او باشد^۲، و تنها با تأثیر عوامل فاسدکننده است که از این محبت خارج می‌شود.

---

^۱ قاعدة في المحبة (۶۵-۶۷).

^۲ نگا: مجموع الفتاوی (۱۰/۷۲).

محرك‌های دل به سوی تقوای الهی |

درک کمال، جلال و جمال الله: جان‌های آدمی بر دوست داشتن کمال سرشته شده‌اند. هر اندازه شناخت مسلمان نسبت به کمال و جمال خداوند بیشتر شود، محبت و دلبستگی‌اش به او نیز افزون می‌گردد. پس هر کس می‌خواهد قدر و اندازه محبت به الله تعالی در قلبش بیشتر شود، باید بر شناخت هرچه بیشتر الله تعالی و نام‌ها و صفات و افعال او حریص باشد.

درک انعام و احسان او: جان آدمی بر محبت کسی که به او نیکی می‌کند، سرشته شده است؛ و الله تعالی همان نیکوکاری است که تمام نعمت‌ها از جانب اوست و نعمت‌هایش قابل شمارش نیست: **﴿وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا﴾** [نحل: ۱۸] (و اگر [بخواهید] نعمت‌های الله را بشمارید، نمی‌توانید آن‌ها را به شماره درآورید) و **﴿وَمَا بِكُمْ مِّنْ نُّعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ﴾** [نحل: ۵۳] (و هر نعمتی که دارید، از جانب الله است). پس او سبحانه و تعالی صاحب احسان مطلق و بزرگترین بخشنده است و هر چه درک مسلمان از نعمت‌های الله بر خویش بیشتر شود، محبت و دلبستگی‌اش به او نیز فزونی می‌یابد.^۱

انگا: مجموع الفتاوی (۱۰/۸۴).

محرك‌های دل به سوی تقوای الهی |

ارسال پیامبران: الله تعالى خواهان نجات، خیر، صلاح و رستگاری بندگان خویش است و به همین منظور، پیامبران را فرستاد، کتاب‌ها را با آنان نازل کرد و ایشان را با براهین و دلایل روشن یاری داد تا پذیرش حق و پیروی از آن برای مردم آسان‌تر شود. درک این معنا، دل را به سمت محبت الله تعالى و تعلق به او می‌برد.

ترازوهای حسنات و سیئات: الله تعالى ترازوهایی برای نیکی‌ها و بدی‌ها قرار داده که به روشنی نشان می‌دهند او می‌خواهد در حق بندگان رحمت ورزد و رستگاری دنیا و آخرت را برایشان فراهم سازد و آنان را به کرم و بخشش خویش از رستگاران قرار دهد. هر کس در این موازین بیندیشد، به یقین خواهد دانست که آن‌ها بر پایهٔ رحمت، کرم، بخشش و عطا بنا شده‌اند. بر اساس این سنجش‌ها، هر کس با الله وارد معامله شود، با سودهای کلانی از بخشش و کرم رستگار خواهد شد. شرح مفصل این ترازوها [و نظام پاداش‌دهی الهی] که عقل‌ها را مبهوت و قلب‌ها را سرشار از محبت الله و شادی به او می‌کند، در ادامه خواهد آمد.

محرك‌های دل به سوی تقوای الهی |

درک عنایت او به بندگان: الله تعالی هنگام خلق بندگان، آن‌ها را رها نکرده است، بلکه به آنان و غم و اندوه و دردهایی که بر آنان وارد می‌شود توجه دارد. الله تعالی هر شب به آسمان دنیا نزول می‌کند و از بندگان می‌خواهد که غم‌ها و دردهایشان را بر او عرضه کنند و به آنان وعده اجابت داده است. این کرم الهی، معانی محبت را در دل‌ها برافروخته و آن‌ها را در اقیانوسی از تعظیم و اجلال او غوطه‌ور می‌سازد.

حفاظت الله از بندگان: پروردگار متعال به بندگان عنایت دارد و فرشتگانی را مأمور کرده است تا آنان را در شب و روز از پیشامدها محافظت کنند؛ چنان که می‌فرماید: **لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِّن بَيْن يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ** [رعد: ۱۱] (برای او [بنده] فرشتگانی است که پی‌درپی از پیش رو و پشت سرش او را به فرمان الله [از حوادث] حفظ می‌کنند). این حفاظت، امواج محبت و بزرگداشت الله را در دل برمی‌انگیزد.

صبر و شکیبایی او در حق بندگان: مردم نافرمانی خداوند را می‌کنند و مرتکب اموری می‌شوند که موجب خشم اوست، اما با این حال او در مجازاتشان

محرك‌های دل به سوی تقوای الهی |

شتاب نمی‌کند، بلکه به آنان مهلت می‌دهد و با آنان بردباری می‌ورزد. افزون بر این، به آنان روزی می‌دهد و عافیت می‌بخشد؛ چنان‌که پیامبر ﷺ می‌فرمایند: «هیچ کس بر آزاری که می‌شنود صبورتر از الله نیست؛ برای او فرزند می‌خوانند، اما او به آنان عافیت می‌دهد و روزی‌شان می‌بخشد»^۱.

بسیاری از بندگان حقِ الله تعالی را ادا نمی‌کنند؛ او با نعمت‌ها به آنان محبت می‌ورزد و آنان با معاصی نسبت به او دشمنی می‌کنند. خیر او به سوی آنان سرازیر است و شرِ آنان به سوی او بالا می‌رود. اوست که آفریده و سپس دیگری پرستش می‌شود، و اوست که تمام نعمت‌ها را بخشیده و سپس دیگری شکر می‌شود.

الله تعالی می‌فرماید: **{وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِّلنَّاسِ عَلَىٰ ظُلْمِهِمْ}** [رعد: ۶] (و بی‌گمان پروردگار تو نسبت به مردم - با وجود ستمشان - دارای آمرزش است). یعنی: خیر او همواره به سوی بندگان سرازیر است و نیکی، احسان و گذشت او بر آنان نازل می‌شود؛ در حالی که شر، نافرمانی و عصیان آنان مدام

---

^۱ به روایت بخاری (۶۰۹۹).

محرك‌های دل به سوی تقوای الهی |

به سوی او بالا می‌رود. او را نافرمانی می‌کنند، اما او آنان را به سوی درگاه خویش فرا می‌خواند؛ مرتکب جرم می‌شوند، اما او خیر و احسانش را از آنان دریغ نمی‌کند. اگر توبه کنند، او دوستدار آنان است، چرا که او توبه‌کنندگان و پاکیزگان را دوست دارد؛ و اگر توبه نکنند، او پزشک آنان است و با مصیبت‌ها ابتلایشان می‌دهد تا آنان را از عیب‌ها پاک سازد.^۱

از دیگر انگیزه‌ها: درک اثر محبتِ الله نسبت به بنده است. الله تعالی هرگاه بنده‌ای را دوست بدارد، او را گرامی می‌دارد، به او شرف می‌بخشد و نامش را در ملاء اعلیٰ یاد می‌کند. درک این معنا توسط مسلمان از قوی‌ترین عواملی است که باعث می‌شود دلش از محبت و تعظیم پروردگار لبریز شود؛ چرا که آن پروردگار عظیم، نیازی به بندهٔ خویش ندارد، اما با این حال هرگاه بنده‌ای را دوست بدارد، او را گرامی داشته و نامش را در ملاء اعلیٰ یاد می‌کند. پیامبر ﷺ می‌فرمایند: «الله تبارک و تعالی هرگاه بنده‌ای را دوست بدارد، جبرئیل را ندا می‌دهد: الله فلانی را دوست دارد، پس تو نیز او را دوست بدار؛ پس جبرئیل او

انگا: تفسیر تیسیر الکریم الرحمن، علامه سعدی (۴۱۳).

محرك‌های دل به سوی تقوای الهی |

را دوست می‌دارد. سپس جبرئیل در آسمان ندا می‌دهد: **الله فلانی را دوست دارد، پس شما نیز او را دوست بدارید؛ پس اهل آسمان او را دوست می‌دارند و آنگاه برای او در زمین مقبولیت قرار داده می‌شود»^۱!**

محرك دوم: خوف از الله؛ مسلمان، خداوند را اطاعت می‌کند و به انجام آنچه واجب است و ترک آنچه ناپسند است پایبند می‌شود، چرا که از الله می‌ترسد. **محقق شدن خوف از خداوند در نفس مسلمان، انگیزه‌هایی دارد که عبارت‌اند از:**

یادآوری عظمت الله سبحانه و تعالی: مسلمان به خاطر عظمت، جبروت و کمال خداوند که احاطه بر آن ممکن نیست، از او بیم دارد.

ترس از پذیرفته نشدن: مسلمان از الله می‌ترسد چون بیم دارد که اعمالش نزد او پذیرفته نشود و در نتیجه، دچار خسران مبین گردد.

---

^۱ به روایت بخاری (۷۴۵۸).

محرك‌های دل به سوی تقوای الهی |

کوتاهی در حق پروردگار: مسلمان از الله می‌ترسد چون بیم دارد که در حق او مقصر باشد و به گونه‌ای رفتار کند که شایسته مقام آن پروردگار عظیم نیست؛ چرا که کوتاهی در حق خدای بزرگ، امری بسیار گران است.

و از آن جمله: ترس از دگرگونی قلب و روی‌گردانی آن از عبادت الله تعالی است؛ به همین سبب از دعاهای پیامبر ﷺ این بود که: «ای دگرگون‌کننده قلب‌ها، قلبم را بر دینت استوار بدار». ایشان علت تکرار بسیار این دعا را چنین بیان کردند که همانا قلب‌ها میان دو انگشت از انگشتان الله هستند و او هرگونه که بخواهد آن‌ها را دگرگون می‌سازد.^۱

و از آن جمله: ترس از ایستادن در پیشگاه الله تعالی است؛ این رویارویی از بزرگترین مواردی است که در دل‌های محبان ترس ایجاد می‌کند؛ زیرا ایستادن در برابر محبوبی عظیم، بس دشوار است.

و از آن جمله: ترس از دست رفتن ثواب است؛ مسلمان هرگاه عظمت پاداشی را که الله به بندگانش وعده داده به یاد می‌آورد - که بزرگترین آن‌ها لذت

---

^۱ به روایت احمد (۲۴۶۰۴) و ترمذی (۲۱۴۰)؛ او می‌گوید: «حدیثی حسن صحیح است».

محرك‌های دل به سوی تقوای الهی |

نگریستن به چهرهٔ کریم اوست - در دلش این ترس پدید می‌آید که مبادا این نعیم عظیم و فضل بزرگ را از دست بدهد. ترس از دست رفتن نعمتی چنین سترگ بر جان آدمی بسیار سخت است؛ زیرا اگر مُحِب حتی برای لحظه‌ای تصور کند که ممکن است محبوبش را ملاقات نکند، جانش از ترس این محرومیت پاره‌پاره می‌شود.

و از آن جمله: ترس از مجازات است؛ مسلمان از الله تعالی می‌ترسد چون بیم دارد که او را برگناهان و نافرمانی‌هایش مجازات کند؛ و کیفر پروردگاری بزرگ، هرچند اندک باشد، بسیار سخت است.

در سخنان شماری از سلف نیز به این انگیزه‌ها اشاره شده است؛ چنانچه می‌گوید: «هرچه شناخت بنده نسبت به الله بیشتر باشد، ترسش از او افزون‌تر است. خداترسان بر چند گروهند: کسی که از ارتکاب جرم می‌ترسد، کسی که می‌ترسد نیکی‌هایش پذیرفته نشود و کسی که از فرجام کار بیمناک است.»^۱ عطاء خَفَّاف می‌گوید: سفیان را همیشه گریان می‌دیدم؛

---

^۱ شعب الایمان، بیهقی (۲/۲۵۶).

محرك‌های دل به سوی تقوای الهی |

گفتم: تو را چه شده است؟ گفت: می‌ترسم که درام‌الکتاب در زمرهٔ تیره‌بختان باشم! از قیس بن مسلم روایت است که ضحاک چون شب می‌شد، می‌گریست؛ از او علتش را پرسیدند، گفت: نمی‌دانم امروز چه عملی از من بالا رفته است.^۲ روایت شده است که حذیفه مرعشی به جوانی نگریست که می‌گریست؛ پرسید: ای جوان، چه چیز تو را به گریه انداخته است؟ گفت: گناهان گذشته‌ام را به یاد آوردم و گریستم. حذیفه نیز گریست و گفت: آری برادرم، برای گناهانی چنین، باید هم گریست؛ سپس دستش را گرفت و به کناری رفتند و هر دو به گریه افتادند.^۳

ابن حجر می‌گوید: «بنده اگر در مسیر درست باشد، ترس او از سوء عاقبت است؛ به دلیل این سخن الله تعالی که می‌فرماید: **{يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ}** [انفال: ۲۴] (و [بدانید که] الله میان انسان و قلبش حایل می‌شود)؛ یا بیم او از کاهش درجه است. اما اگر بنده به سوی گناه متمایل باشد، ترس او از پیامد

---

^۱ حلیة الأولیاء، ابونعیم (۵۱/۷) و سیر أعلام النبلاء (۲۶۶/۷).

^۲ الرقة والبكاء، ابن ابی‌الدنیا (۱۴۳).

^۳ منبع پیشین (۱۴۳).

محرك‌های دل به سوی تقوای الهی |

بد کردارش است که چنین ترسی اگر با پشیمانی و دست کشیدن از گناه همراه شود، برای او سودمند خواهد بود؛ چرا که این ترس از شناخت زشتی جنایت و باور به وعید الهی سرچشمه می‌گیرد. در این حال، بنده بیم آن دارد که از توبه محروم شود یا در زمره کسانی نباشد که خداوند اراده کرده آن‌ها را بیامرزد. پس او نسبت به گناهِش نگران بوده و از پروردگارش می‌خواهد که او را در میان کسانی که مشمول مغفرت می‌شوند، بپذیرد!»

محرك سوم: امید به الله؛ مسلمان از الله تعالی اطاعت می‌کند و به آنچه او دوست دارد و ترک آنچه نمی‌پسندد پایبند می‌شود، چون امیدوار است خداوند او را به خاطر طاعتش به بهشت وارد کند و با ترک معصیت، از آتش دوزخ محفوظ بدارد.

از بزرگترین عواملی که حس رجاء را در قلب مسلمان برمی‌انگیزد و تقویت می‌کند، آگاهی او از وعده‌های الله تعالی به بندگان مؤمن و وسعت رحمت او نسبت به کسی است که پایش لغزیده است. ابن مسعود می‌گوید: «الله در

افتح الباری (۱۱/ ۳۱۳).

محرك‌های دل به سوی تقوای الهی |

روز قیامت چنان مغفرتی می‌کند که به قلب هیچ بشری خطور نکرده است.^۱ سفیان ثوری می‌گوید: «دوست ندارم حسابرسی من به والدینم واگذار شود؛ چرا که پروردگام برای من از پدر و مادرم نیز بهتر است.»^۲ به اعرابی‌ای گفته شد: «تو خواهی مرد»؛ پرسید: «سپس به کجا می‌روم؟» گفتند: «به سوی الله»؛ گفت: «پس چرا باید از رفتن به سوی کسی که خیری جز از جانب او ندیده‌ام، کراهت داشته باشم؟»^۳

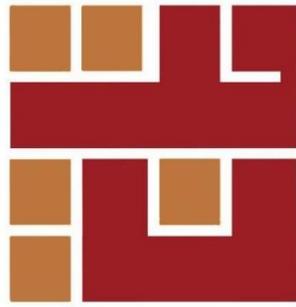
این‌ها محرك‌ها و انگیزه‌هایی هستند که بر مسلمان لازم است هنگام عبادت خداوند آن‌ها را در ذهن حاضر داشته باشد؛ زیرا این معانی به عبادت، روح و زیبایی می‌بخشند و اثری عمیق در جان مسلمان بر جای می‌گذارند.

---

^۱ حسن الظن بالله، ابن ابی‌الدنیا (۶۶).

^۲ منبع پیشین (۳۷).

^۳ منبع پیشین (۴۰).

مرکز مطالعات متین

www.MatinStudies.com

t.me/MatinStudies

facebook.com/MatinStudies

Instagram.com/Matinstudies

X.com/Matinstudies